

Je „Velký obrat ke krajině“ skutečně ekologický?

Tomáš Hájek

V mezinárodní komunitě environmentalistů se mluví o „Velkém obratu ke krajině“¹. Na následujících řádcích chci nejprve dokumentovat, že tento „Velký obrat ke krajině“ je skutečně obratem k trvalé udržitelnosti. „Velký obrat ke krajině“ je pro trvalou udržitelnost nezbytnou podmínkou.

Argumentaci musíme začít tvrzením, že krajina nemůže být něco s tvrdě určeným významem, tj. s významem konečným, definitivním. Jak tomu rozumět? Především tak, že jinak krajinu definují přírodovědci, jinak badatelé na poli vlastivědy, jinak historici umění. Klasici krajinné ekologie Forman a Godron definují krajinu takto: „*Krajina (landscape): heterogenní území tvořené shlukem vzájemně se ovlivňujících ekosystémů, které se stále opakují, rozsah je většinou několik kilometrů v průměru a větší*“.² Nicméně Densereau již opouští čistě přírodovědnou definici krajiny, když rozlišuje krajinu tzv. vnější a krajinu vnitřní (inscape). Pojem inscape si Densereau vypůjčil od básníka Gerarda Stanleje Hopkinse. Účinkem fylogezene a ontogeneze jsou naše duše vystlány obrazy, které určují náš základní poměr vůči krajinám kolem nás. Vnitřní a vnější krajiny se navzájem kruhově ovlivňují – obraz devastované vnější krajiny se přelévá do obsahů našich vnitřních duševních krajin psychických obrazů – a zapřičiňují když ne chuť ničit, tak alespoň netečnost k tomu, když se tak děje. Potom můžeme přijmout nebo nepřijmout pojetí například malíře Paula Klee, který „maluje krajiny samotného lidského nitra, vyvěřel na povrch sopečnou činností umělcovy

¹ Konkrétně Ivan Dejmal píše „V posledních patnácti letech právě uplynulého století došlo v řadě přírodovědných, technických i společenských disciplín k „velkému obratu ke krajině“, viz: Úvod ke sborníku konference *Tvář naší země, krajina domova*. In: *Tvář naší země, krajina domova*. Sv. 1., Praha, Jaroslav Barta – Studio JB pro Českou komoru architektů 2001, s. 7.

² Forman, Richard T. T.: *Godron Michel, Krajinná ekologie*. Praha, Academia 1993, s.18.

vůle a fantazie.“ Vazba mezi „landscape“ a „inscape“ se rozvolnila a na scéně zůstává jen solipsistická „vnitřní krajina“.

Uhrnem zřejmě můžeme říci, že se jednotlivé obory lidského konání zřejmě nejsou schopny shodnout na všeobecné definici, co je to krajina. Natolik je krajina všudypřítomná, natolik pro lidské bytí představuje ten nejzákladnější rámec. Přesto lze vystopovat, kam až se dospělo v hledání možnosti všeobecného konsensu o tom, co je to krajina. „Stopu“ můžeme nalézt v jediném mezinárodním dokumentu, který se výslovně zabývá krajinou, a tím je Evropská úmluva o krajině, kterou již podepsalo něco přes dvacet evropských států, nicméně žádný z nich ji dosud neratifikoval. Ta definuje krajinu jako entitu, která ke svému bytí vyžaduje být vnímána subjektem. Krajinu lze definovat různě, ale subjekt od ní nelze oddělit. Jinak řečeno čistě přírodní krajina není krajinou, ale přírodou. Jinak řečeno je krajina výhradně krajinou (více či méně) kulturní. Krajina vzniká tak, že v ní člověk pracuje s přírodou. „Velký obrat ke krajině“ de facto tedy znamená „Velký obrat ke (kulturní) krajině“. Pro trvalou udržitelnost lidské pospolitosti je nezbytnou podmínkou – mimo jiné – právě „Velký obrat ke (kulturní) krajině“.

Teprve nyní mohu vysvětlit onen mimořádný význam kulturní krajiny pro ekologickou trvalou udržitelnost budoucnosti. Nepominutelný význam kulturní krajiny můžeme chápat z celkové dynamiky prostorových vztahů, ve kterých lidstvo žije. Pokusme se sledovat následující posloupnost argumentů, u kterých – jak předem říkám – nevidím z hlediska logiky jedinou slabinu. Pokusil jsem se o ní v časopise *Praktický lékař* (*Časopis pro další vzdělávání lékařů*, což je pro téma charakteristické) a pojmenoval opět charakteristicky „Město jako příznak“³. Ekologie řeší řadu pro přežití lidstva zásadních problémů: bezesporu těmi rozhodujícími jsou nezbytnost růstu celkového podílu obnovitelných zdrojů na celkové spotřebě energie, dále téma organického (ekologického) zemědělství, které má hrát daleko významnější roli vůči zemědělství průmyslovému, založenému na vnozech minerálních hnojiv, na masivním použití pesticidů a s rozhodujícím náběhem k využití geneticky modifikovaných plodin a zvířat. Ale zřejmě tím nejobtížnějším problémem se jeví dopravní zátěž. Není ostatně divu, když se o naší civilizaci říká, že je časoprostorově komprimovaná⁴, a to díky

³ Hájek T.: Město jako příznak. *Praktický lékař, časopis pro další vzdělávání lékařů*, vydává Česká lékařská společnost J. E. Purkyně, Praha 2001, s. 232–233.

⁴ Tzv. časoprostorová komprese je klasickou figurou, kterou je popisována podstata procesu globalizace. Viz například stař Sýkora L.: Globalizace a její společenské a geografické důsledky. In: *Stát, prostor, politika*, ed. Petr Jehlička, Jiří Tomeš, Petr Daněk. Praha, Univerzita

možnosti a skutečnosti nebyvalé mobility, která se stává rozhodující tržní a marketingovou výhodou při reagování na neustále se měnící poptávku na globálním trhu.

Mohli bychom nyní spekulovat o tom, že společnost informační, společnost postfordistická, společnost převažujícího kvartérního sektoru umožní daleko v širší míře práci doma, tudíž na venkově⁵. Realita je ovšem taková, že s postupující „kvarterizací“ společnosti se evropský venkov stále více vyliďňuje (asi osmdesát procent území Evropské unie se skládá ze zemědělských oblastí, z nichž velká část je v nebyvalém úpadku), politické deklarace jako Corkská⁶ či konkrétní sumy ze strukturálních fondů nejsou schopny tento trend změnit. Ovšem potom je nevyhnutelný onen každotýdenní kolaps v dopravním systému, když obyvatelé měst odjíždějí na víkend na venkov, kterému již zbývá jediná podstatná funkce, a to rekreačního zázemí pro centrální aglomeraci. Potom je nevyhnutelný každoroční kolaps evropské dopravní sítě v souvislosti se „stěhováním národů“ na dovolenou. Stupňující se konkurence jako základní znak globální společnosti si žádá stupňovat mobilitu a flexibilitu, která ovšem dále konkurenci roztáčí. A je to právě doprava, která ohrožuje lidstvo skleníkovým efektem, losangeleským typem smogu, hlukem, stresem a celkovou svojí bezvýchodností.

Ale co kdybychom dokázali prosadit téma kulturní krajiny jako téma skutečně klíčové, které když vyřešíme, potom se do značné míry začnou ostatní problémy řešit takříkajíc samy od sebe? Jak již bylo řečeno, kulturní krajina je krajina trvale obydlená, kde člověk žije s touto krajinou a jejími hodnotami v rozumném souladu a tím k nim přispívá. Průmyslové země-

Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje 2000, s. 59–79.

⁵ Tak například Alexandra Berková uvádí v textu „Harmonická krajina 21. století – krajina v podmínkách vyššího spoločenstva“ toto: „Rozvoj kvartéru – čtvrtého sektoru – bude nejnámě v priestorových podmienkach Slovenska znamenat udvrat spoločensiev späť do sídiel a ich aglomerizačných sústav. Samozrejme to bude mať výrazný dopad aj na sieťové propojenie, kde nebude žižisko v intenzívnej, klasickej dopravnej schéme“, viz in: *Dodatky, Tváň našej zeme, krajina domova*. Praha, Jaroslav Bárta – Studio JB pro Českou komoru architektů, 2001, s. 58.

⁶ Corkská deklarace vzniká na „Evropské konferenci o obnově venkova“. V úvodu deklarace se konstatuje „U vědomí, že venkovské oblasti, které jsou domovem pro čtvrtinu veškeré populace a zahrnují více než osmdesát procent Evropské unie, jsou charakteristické svou jedinečnou kulturní, ekonomickou a sociální strukturou, neuvěřitelně širokou paletou činností a obrovskou rozmanitostí krajiny (lesy, pole, nedotčená příroda, vesnice, městečka, regionální centra a drobný průmysl)“. Dále se v Corkské deklaraci praví: „Při pomínajíce, že zemědělství s lesním hospodářstvím dnes již nejsou převládajícími silami evropské ekonomiky, že jejich ekonomická váha i nadále klesá, a že v důsledku tohoto musí být rozvoj venkova směřován na všechny socio-ekonomické sektory krajiny“. Viz *Sborník pracovních materiálů Konzultačního fóra MŽP pro vstup do EU*, Praha, prosinec 1998, s. 157.

dělství velkých lánů a zatrubněných toků již vytváří krajinu antropizovanou, to jest krajinu v podstatě ne-kulturní. Když prosadíme téma uchování hodnot kulturní krajiny jako téma prvořadé důležitosti, velkoměsta přestanou tolik růst, protože se venkov přestane do té míry vyliďňovat. Navíc velkoměsta budou zakotvena do účinného zázemí. Doprava stále bude problémem, ale v zásadě se zvýší šance, že se nebude stupňovat její auto-destrukční potenciál. Když označíme téma kulturní krajiny jako prvořadé ekologické téma, hned se lépe bude argumentovat o nutnosti podpory obnovitelných zdrojů, protože ty jsou efektivně využitelné jen na obydleném, k soběstačnosti svých jednotek mířícím venkovu v rámci tradiční kulturní krajiny. Když zdůrazníme kulturní krajinu jako prvořadé ekologické téma, hned budou srozumitelnější nároky organického (ekologického) zemědělství, protože právě to kdysi tuto harmonickou kulturní krajinu bezděčně vytvořilo.

„Velký obrat ke (kulturní) krajlně“ je tedy obratem, mířícím do jádra svazku ekologických problémů, u kterých děláme tu chybu, že je řešíme odděleně. A protože nejsme schopni jednat opravdu v nezbytných souvislostech, ztrácí se základní rámec a tudíž i základní věrohodnost. Pokud skutečně dokážeme „obrátit společnost ke krajlně“, začínáme pracovat na narovnání základní patologie pokřiveného vztahu mezi Městem a Venkovem, od které se do všech směrů šíří ekologické problémy. Ochrana životního prostředí během své krátké existence prošla několika etapami: vedena nejprve se soustřeďovala na ochranu mimořádně cenných oblastí původní přírody. S expanzí průmyslového věku a celkovou intoxikací životního prostředí následně vyřešila pomocí technologií a ekologické legislativy téma emisí a toxických odpadů, úbytků zdrojů, podařilo se jí odvrátit katastrofu úbytku ozónu, to vše navzdory pesimismu Meadowsových v rámci první zprávy Římského klubu. Nyní čelí rizikům urbanizujícího se lidstva, které zřejmě nejsou principiálně řešitelné jinak než označením kulturní krajiny jako rozhodujícího urbanistického prostoru k žití v podmínkách relativní autarkie a psychosociální pohody. „Velký obrat ke krajlně“ je tedy pohybem navýsost správným: uchování kulturní krajiny jako nástroje řešení pokřiveného vztahu mezi Městem a Venkovem vytyčuje ideologický kontext, nezbytný pro přesvědčivost argumentací ekologické veřejnosti navenek.

***

Alespoň po stránce myšlenkové posloupnosti je „Velký obrat ke krajině“ nevyhnutelnou podmínkou trvalé udržitelnosti.

Ale chápou všichni – v našem případě čeští ekologové – „Velký obrat ke krajině“ jako bezesporu metodický správný myšlenkový postup?

I když by tak mohlo být, není tomu tak. Jen předesílám, že tento nesoulad tam, kde by mohl být předpokládán soulad, poukazuje na zřejmě nejvýraznější ideový, potažmo ideologický konflikt v rámci ekologického hnutí dneška. Pohříchů tento nesoulad přináší důkaz pro tvrzení, že ekologie je přece jen založena na hodnotových soudech, než aby se mohla pyšnit svoji nezpochybnitelnou vědeckostí. Problematizace ochrany kulturní krajiny jako základního cíle ekologie a environmentalistiky dneška vychází z několika postojů, za kterými se skrývá etický, a zřejmě zejména estetický soud. Karolína Šulová (dnes mluvčí Hnutí Duha) považuje moderní ochranu krajiny za „kompenzování jednoho dějinného traumatu.“⁷ Tvrdí toto – „Kolektivizace (mechanizace, chemizace, zprůmyslnění) zemědělství změnila zásadním způsobem staleté uspořádání venkovského prostoru a život tisíců lidí, kteří byli nuceni opustit svůj způsob života. Po tomto traumatu přišla silně konzervativní snaha zachránit, co se dá.“⁸ Šulová se ostatně domnívá, že „ochrana krajiny je vizí velkoměstského deprivanta.“

Píše velmi krystalicky – „Hlavním cílem těchto nástrojů je udržet či vrátit krajinu do takového stavu, který známe z dětství či vyprávění babiček. Krajina, kterou obdivujeme, ale vznikala spontánně a lidé ji svým životem dotvářeli do podoby, kterou ještě najdeme v oblastech, kde lidé ještě nedali sbohem tradičnímu zemědělství. Plánovat a udržovat tento stav uměle je nákladné a bude čím dál nákladnější. Velkorysé investice často vůbec nejsou konzultovány s místními obyvateli a tak dochází k dalšímu odtrhávání lidí na vsi od svého okolí.“⁹ A v souvislosti s tzv. „divočinou úhorů“ na opouštěných polích a lukách Šulová konstatuje, že co na nich vidíme, není projev úpadku. Zkrátka kulturní krajina jako základní kontext našich životů je výrazem doby a její mentality: když se změní, krajina se mění těž. Když nastupuje tzv. urbánní lidstvo, kulturní krajina prochází radikálním obdobím setření většiny svých kulturních rysů. Protože je to nevyhnutelné, proto je to správné.

Ale dokonce i u tak vynikajících a rozvážných teoretiků ekologie krajiny a prostoru, jako jsou Hana Librová či Igor Míchal budí „Velký obrat ke kra-

⁷ Šulová K.: Téma pro 21. století. In: *Kulturní krajina – aneb proč ji chránit?* Praha, Ministerstvo životního prostředí 2000, s. 96.

⁸ Ibid. str. 96.

⁹ Ibid. str. 96.

jině“ jisté obavy. Ne snad sám o sobě, ale v případě, pokud by byl přeexponován, kdyby znamenal to, že se má veškerá krajina stát krajinou kulturní, a to na úkor divočiny. Obrat ke krajině ano, důraz na uchování kulturní krajiny ano, ale kulturní krajina se musí naučit snášet se s divočinou, s ne-kulturní přírodou. Stejně jako musíme chránit kulturní krajinu, musíme chránit i neporušenou divočinu právě před našim podvědomým reflexem krajinu zkulturovat. Tento myšlenkový model stojí v pozadí rozhořčených sporů o asanační zásahy v první zóně národního parku Šumava, vedených v rámci boje proti kůrovci. Hana Librová tvrdí, že „kulturní krajina potřebuje náš smír s divočinou“¹⁰. Právě proti divočině, plevelům, škůdcům se nejen v zemědělcích, ale nás všech vyvinuly velmi silné atavismy nepřátelství a destrukce. Ostatně celé generace vyrostly na stereotypu „boje s divočinou“. Jenomže dnes, pokud se opravdu chceme chovat v krajině ekologicky, musíme do ní divočinu vpustit: to znamená musíme do ní vnést mokřady, musíme „spolupracovat s plevelem“ a zříci se herbicidů, (ostatně plevele nejsou plevele, ale „doprovodné rostliny“), vyloučit orbu a dávat přednost trvalým (travnatým) porostům. „Velký obrat ke krajině“, když analyzujeme myšlenky Hany Librové, by neměl posilovat staré atavismy, kde člověk měl za úkol přírodu dobýt a podrobit si ji.

Zde poznamenávám jako apologet „Velkého obratu ke krajině“, že tento „obrat“ vůbec neznamená oprašování starých archetypálních postojů, které nám velí zkulturnit i ty poslední zbytečky divočiny, které kolem nás přežívají. Důraz na uchování kulturní krajiny nám umožní, aby původní divočina nezískala vítaného spojence v „divočině úhorů“, které by tak rozostřily paměťovou stopu, přítomnou v krajině, že bychom se najednou ocitli mimo každodenní, kotvící, zejména emoční podobu povědomí souvislosti, kterou krajina nabízí.

Igor Míchal připouští, že zřejmě nejohroženějším členem triády prostoru (podle amerického geografa Yi-Fu-Tuana): divočina – obděláná zem (zahradka) – města je zřejmě člen střední. V tomto bodě čelí Evropa zásadnímu rozhodnutí, zda uzná tradiční kulturní krajinu za součást národního bohatství, anebo ji nechá podlehnout divočině úhorů. Ale stále v Míchalových pracích (a vůbec ochrannářských postojích) zaznívá odlesk Thoreauovy myšlenky „*In Wilderness is the salvation of the world*“, „v divočině je spása světa“. Jestliže se Librová staví proti radikálnímu pojetí „Velkého obratu ke krajině“ kvůli tomu, aby nebylo ve jménu „Velkého obratu“ bráněno

¹⁰Viz Librová H.: Kulturní krajina potřebuje náš smír s divočinou. In: *Tvíř naší země, krajina domova*, sv.1., Praha, Jaroslav Barta – Studio JB pro Českou komoru architektů 2001, s. 129.

praktickému vpádu divočiny do krajiny, Míchal pokládá za nezbytné zachovat duchovní a spirituální rovnováhu mezi městem, kulturní krajinou-zahradou a divočinou: divočina má zůstat, kde je, nemá vpadat do kulturní krajiny, ale potřebujeme ji jako zřetelný referenční bod, jako svým způsobem Absolutno vystupující vůči našemu bytí.

Vypadá to, že otázka po ekologičnosti „Velkého obratu ke krajinně“ nebude jen tak rychle „smetena ze stolu“. I růst biodiverzity, který přináší „divočina úhorů“ je pro mnoho ekologů rozhodující.

Nicméně lze přece jen říci, že jak Šulová, tak Librová, tak i Míchal dávají šanci smysluplnosti „Velkého obratu ke krajinně“. Ovšem jejím výsledkem zřejmě nemá být „uklizená, úhledná krajina“, nikoli krajina jako skanzen bývalých kulturních krajin, jejichž funkční využití pominulo a tudíž jejich čas již vypršel, ale krajina jako životaschopný urbanistický systém. Ale v jaké podobě si lze představit životaschopné kulturní krajiny blízké budoucnosti, které jsou jiné než kulturní krajiny minulosti, a přesto si podržely hodnoty krajiny kulturní a plní klíčovou funkci zázemí velkoměstských aglomerací? Sociologické údaje svědčí o následujícím: do kulturní krajiny přemístili odborníci z kvartérního sektoru, obyvatelé měst v rámci tzv. druhého bydlení, amenitní migranti, kteří směnili ruch velkoměsta za ekologickou harmonii. Venkov je terciarizován ve prospěch ekologických forem cestovního ruchu například agroturistiky. Stálí rezidenti na venkově sídlí v ekologicky hospodařících farmách, kde zužitkovávají zbylou biomasu k provozu lokálních výtopen. Venkov se stává prostorem bez výrazné společenské specializace, množinou zejména po stránce energetické a mnohdy potravinové soběstačných farem, produkujících jen minimální znečištění. Tato krajina ale není uklizená, protože na její valné části je ve velkém pěstována tzv. „biomasa“ (rychle rostoucí dřeviny), která se spaluje v místních výtopnách místo uhlí či ropy. Rozsáhlé plochy porostlé plantážemi rychle rostoucích dřevin nejsou ošklivé, ale rozhodně představují estetiku nového druhu.

Navíc mezi farmami vládne divočina úhorů, která zabírá další a další pole a louky, postupně se měnící v les.

Ale tady jsme u základního principu, kterým má být vysvětlován „Velký obrat ke krajinně“. Vůbec nejde o to, uchovat původní estetické hodnoty tradiční kulturní krajiny, ale zachránit kulturní krajinu jako urbanistický prostor, ve kterém lze realizovat klíčové ideály environmentalistiky, zejména se týkající ekonomické i duchovní soběstačnosti jednotlivých pospolitostí, včetně uchování rozhodujících stop prostorové identity. V tomto smyslu

je potřeba napřít správní, a zejména výchovné zaměření. Výchova nemá směřovat k pěstování potřeby uchovat obraz kulturní krajiny včerejška, tudíž archaické podoby krajiny, nýbrž přijmout estetický obraz krajiny, jak jej vytváří dnešní doba s její mentalitou a technologickými možnostmi. Základní teze zní: kulturní krajinou není jen to, co vytvořili – samozřejmě mimoděk – naši předkové, ale to, co vytváří za naší aktivní strategicko plánovací účasti zejména terciární a kvartérní sektor v narovnání (nyní se ovšem prohlubující) asymetrie prostorové dynamiky mezi Městem a Venkovem.

Is “the Big Turn to the Landscape” really ecological?

Tomáš Hájek

We have to take into account, that the BIG TURN TO THE LANDSCAPE is the turn to the sustainability, namely the ecological sustainability. The apparent sense to maintain the values of the cultural values stems from the dynamics of spatial relationship between the city and the countryside. We cannot solve the number of relative separated ecological problems (the support of natural agriculture, the support of renewable energy, the sustainability of transportation) without keeping the countryside inhabited, economically alive, ecologically sound as the real background of the city. The ideological stress on the preservation of the values of the cultural landscape is the way, how to make the ecological attitude to renewable energy and natural agriculture convincing.

Despite the logical clarity of emphasis on the cultural landscape, there is no unity among the environmentalists with respect to cultural landscape as the ecological topic of highest importance. Some ecologists are afraid, that the apology of the preservation of traditional image of cultural landscape could mouth to the apology of destruction of the rest of wilderness, that is hidden around us within the cultural landscape as well as it could give rise to the new obstacles towards penetrating the spots of wilderness to the cultural landscape. Is that any chance to overcome this – mostly ideological – debate? The emphasis on preservation of cultural landscape does not exclude – for instance – recovery of original nets of biotic systems inside the country.

But it is evident, that the intention to regard the old traditional cultural landscape as the only image of cultural landscape itself worth of protection is the bad way. We have to protect the cultural landscape as the urbanistic space, despite its next look will differ necessarily from its previous shape.